

OB TRISTOLETNICI VALVASORJEVE SLAVE

Valvasorjevo mesto v samospoznavanju Slovencev kot posebnega naroda

Bogo
Grafenauer

Med prvotnim naslovom, kakršen je bil predložen za ta uvodni referat pri slovenskem obravnavanju Valvasorja in njegove Slave vojvodine Kranjske (*Die Ehre des Hertzogthums Crain, Laybach Anno MDCLXXXIX*) – »Valvasor in slovenska narodna zavest« – in naslovom, ki sem ga izbral, je podoben miselni razpon, kot se kaže v različnih oblikah gledanja na Valvasorja in njegovo delo v njegovem obravnavanju od konca 18. stoletja naprej. V prvem pregledu dotedanjega zgodovinarja o Kranjski ga je sicer Linhart dovolj trezno in še danes veljavno ocenil: pri zgodovini Slovanov mu je očital bistvene vrzeli, pri starejši zgodovini posnetek Schönlebnova brez bistvenih novosti, večjo uporabnost pa priznava novejši zgodovini. Glavno ceno dajeta delu »topografski del« in še zlasti opis življenja (»šege in običaji Kranjcev«) v sedemnajstem stoletju. Sicer pa je že zapisal, da dajeta avtorju »veljavo klasičnega zgodovinarja Kranjske« le »rodoljubje, ki rado razglaša za resnično to, kar dela rodni deželi čast«, in nemarna »udobnost« zgodovinarjev, ki so ga »pohlepno uporabljali«, ne da bi se sami potrudili do starih virov.¹ Toda kljub temu je bil Valvasor za kranjsko deželo in delno tudi za širšo slovensko zgodovino še prek pol stoletja poglobilna zakladnica podatkov (saj se je Linhartov Poskus končal že okr. l. 800): To se lepo kaže tudi v Zgodovini slovenskega naroda (1866), ki jo je napisal Janez Trdina v letu po matūri (1849/50), šele ob začetku svojega študija zgodovine, kar zlahka razloži to njeno potezo nestrokovnosti; drugih primerov bi mogli navesti še dolgo vrsto. Prepričanje o slovenskosti pretežnega dela plemstva, ki se kaže nasploh v Trdinovi Zgodovini, se kaže v tistem času seveda tudi posebej glede Valvasorja, kot kažejo že naslovi različnih člankov sredi 19. stoletja: Ivana Navratila »Življenje imenitnih Slovanov – Janez Vajkard Valvasor« v Vedežu 1849² in anonimni članek s skoraj enakim naslovom v Novicah 1852.³ Te poteze je mogoče najti pogosto še pozneje v različnih člankih o Valvasorju, bodisi posebej v kranjsko-slovenski bodisi v splošni slovenski publicistiki.⁴ Od začetka slovenskega znanstvenega zgodovinarstva so se te

¹ A. Linhart, *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen südlichen Slaven Oesterreichs*, I, 1788, str. VI, slov. prevod *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*, 1981, str. 7.

² Vedež 2/1, 1849, str. 75 sl., 83–85.

³ Novice 10, 1852, str. 254.

⁴ Podatke o tem ima tudi B. Reisp, *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*, 1983, str. 338 sl., značilno delo pa je tudi P. Radics, *Valvasor z ozirom na Slovanstvo*, LMS 1877, str. 251–323 z vrsto mitoloških tez.

stvari prav ob opisih jezikovno-socialne strukture v različnih virih (tudi pri samem Valvasorju) sorazmerno hitro spreminjale. Medtem ko je Simon Rutar spočetka (okr. 1880) v veliki meri še skušal graditi slovensko zgodovino s pomočjo domnev o slovenskosti fevdalnih teritorialnih enot in njihovih povezav (dežele-Notranja Avstrija itd.),⁵ je Josip Apih že 1887 v razpravi »Plemstvo in narodni razvoj« pri Slovencih ostro zarezal razliko med slovenskim ljudstvom (največ kmečkim!) in tujim ali potujčenim plemstvom in prikazal posebnost slovenskega razvoja tudi v okviru mnogih slovanskih narodov v tem pogledu.⁶ To stališče se je v slovenskem zgodovinopisju hitro in vse razločneje uveljavljalo, tudi ob njegovem preusmerjanju od dogodkovne politične zgodovine h globalnim strukturnim procesom (zlasti po novem prelomu zgodovinopisja po okr. 1910).⁷

Toda problem vrednotenja Valvasorja in njegove Slave je doživel še ostrejšo preusmerjanje v zgodovini slovenske književnosti, ki je kot temeljni kriterij svojega obsega že v drugi polovici 19. stoletja sprejela pisanje v *slovenskem jeziku*. Ze v Marnovem Jezičniku (21, 1883) je bilo omejeno zanimanje za Valvasorjevo Slavo le na njene posebne slovenistične sestavine (zanimanje za jezik, slovenska imena in drugo terminologijo in pod.).⁸ Prav to velja tudi za Glaserjevo Zgodovino slovenskega slovstva.⁹ Gotovo je bilo isto merilo v ozadju dejstva, da je Ivan Grafenauer v 1. in 2. izd. svoje *Kratke zgodovine slovenskega slovstva*, ki je bila dvajset let poglavitni pripomoček za spoznavanje slovenskega slovstva za srednješolce, Valvasorja le skopo omenil, v čitanki pa ga sploh ni upošteval.¹⁰ Ivan Prijatelj ga v svojem pregledu slovenske književnosti (1920) ni niti omenil.¹¹

Bistven prelom pomeni v tem pogledu seveda France Kidrič, ki ni več meril Valvasorja kot zgodovinarja (to so tedaj opravili že zgodovinarji), niti kot književnika, marveč je analiziral stališča Slave do različnih bistvenih vprašanj slovenstva.¹² Njegova analiza v svoji podrobnosti do danes ni bila presežena, le v nekaterih pogledih so jo dopolnili. Spričo tega se bomo k njej vrnili še pozneje, v sistematičnem delu obravnavanja našega vprašanja.

Vsekakor je zanimivo, da je Ivan Grafenauer, ki je prvi in najbolj dosledno skušal razširiti koncepcijo zgodovine slovenskega slovstva prek le v slovenščini zapisanega pismenstva po Kidričevi koncepciji, v tretji izdaji svoje »kratke zgodovine« (napisani 1946/1947, objavljeni šele 1973), z ene strani sicer podčrtal Valvasorjevo delo kot »pravo zakladnico za poznavanje naše domovine in ljudstva v 17. stoletju« (kot že Linhart!) in spodbudo te

⁵ B. Grafenauer, Mesto Simona Rutarja v slovenskem zgodovinopisju, Goriški letnik 3, 1976, str. 15. sl.

⁶ J. Apih, Plemstvo in narodni razvoj, LZ 7, 1887, 170–176, 282–287, 351–357, 403–407.

⁷ Za splošni pregled prim. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I, 1970, str. 19–24, in Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, Predgovor, str. 13–16; konkretnije v nekrologu Ljudmila Hauptmanna, Letopis SAZU 1968, Lj. 1969, str. 51–62, in življenjepis Milka Kosa v knjigi M. Kos, Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev, Lj. 1985, str. 353–384, posebej 363–369 (vse navedeno je delo B. Grafenauerja).

⁸ J. Marn, Jezičnik 21, 1883, str. 39.

⁹ K. Glaser, Zgodovina itd. I, 1894, str. 152–153 (Schönleben) in 162–163 (Valvasor).

¹⁰ I. Grafenauer, Kratka zgodovina 1, 1917, str. 72; 2. izd., 1920, str. 87.

¹¹ I. Prijatelj, Slovenačka književnost, Beograd, 1920.

¹² F. Kidrič, Razvojna linija slovenskega preporoda, Razprave ZDHV V–VI, 1930, str. 72–92 (zdaj tudi Izbrani spisi I, 1978, str. 221–226 in 285–292), seveda tudi v Zgodovini slovenskega slovstva, I. snopič, 1929 oz. predelan 1932.

vsebine za »bodoče narodnopreredno gibanje«, z druge pa je vendar po Kidričevi analizi zapisal, da je »Nemec Valvasor... družil v pojem ‚narod‘ vse prebivalce iste naše države ali dežele, da so mu bili potemtakem Slovenci (za katere niti skupnega imena niso poznali) kot podaniki nemške države in po svojem izvoru kot nemško govoreči Nemci, da so bili ‚Kranjci‘ nemški plemiči in meščani, Kočevarji in Italijani, ne pa tudi Slovenci drugih dežel«. ¹³ Drugače ja zapisal Anton Slodnjak, bolj pod vplivom težnje po etničnem združevanju vseh *prebivalcev* slovenskih dežel, že v svojem Pregledu (1934), da je bil Valvasor »plemič... po rodu Italijan, po jeziku nemški pisatelj, po srcu pa slovenski rodoljub«, kar je še 1975 v Obrazih – kjer je Valvasorja nekaj podrobneje predstavil – le nebitveno spremenil (»Italijan po rodu, Nemec po izobrazbi in jeziku in Slovenec po ljubezni do kranjske zemlje in njenih prebivalcev«). ¹⁴ Le v nemški redakciji svoje literarne zgodovine je bil bolj objektivni in natančen. ¹⁵ Mirko Rupel se je v svojem povzetku ravnal po analizah svojega akademskega učitelja in vzornika Kidriča, ¹⁶ bistvene izsledke njegovih stališč pa je upošteval tudi Jože Pogačnik v svojem kratkem povzetku vprašanj. ¹⁷

V zadnjih dvajsetih letih od okr. 1970 naprej – so se v zvezi z novimi najdbami arhivskega in podobnega gradiva ob sistematičnem iskanju slovenskih besedil ¹⁸ začele uveljavljati različne teze, ki poudarjajo večjezičnost plemiškega sloja do začetka 18. stoletja, kar do neke mere spreminja tudi naše poglede na presojo dela Janeza Vajkarda Valvasorja. To se v določnem smislu izraža tudi v širši in opravičeni težnji, da mora slovenska literarna zgodovina zajemati tudi delo, ki so ga opravljali Slovenci v tujih (latinskem, nemškem, italijanskem) »bukovskih jezikih« v časih, ko je bil to izraz še nezadostno razvite slovenske narodnostne skupnosti. ¹⁹ To pa je začelo vnovič pretresati tudi doslej ustaljena mnenja o Valvasorju. Jože Koruza je zelo natančno zbral in analiziral podatke o upravnem jeziku oblasti na slovenskih tleh od 16. do 18. stoletja, čeprav so ob tem ostala še pomembna odprta vprašanja skladnosti njegovih lokalnih zbranih podatkov in v virih sporočeni karakteristik jezikovnega položaja različnih družbenih slojev. ²⁰ To je bilo najjasneje izraženo v kolokviju, ki ga je organizirala Slovenska matica 1981, ²¹ toda že pred tem je Jože Koruza v začetku 1976 ocenil Valvasorjevo Slavo kot »najpomembnejše delo« v vrsti namenjenih za »topografske in polihistorске predstavitve rodne dežele in njenih znamenitosti.« To je koncepcija, ki se približuje nekdanji domačijski misli na

¹³ I. Grafenauer, *Kratka zgodovina*, 3. izd., 1973, str. 148–151.

¹⁴ A. Slodnjak, *Pregled slovenskega slovstva*, 1934, str. 27; in *Obrazi in dela slovenskega slovstva*, 1975, str. 5–52.

¹⁵ A. Slodnjak, *Geschichte der slowenischen Literatur*, Berlin 1958, str. 74–76.

¹⁶ M. Rupel, v *Zgodovini slovenskega slovstva* (ur. L. Legiša), SM, I, 1956, str. 295–298 (označba str. 296 in 297).

¹⁷ J. Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* 1, 1968, str. 195 in 212–215.

¹⁸ Arhivske razstave arhivalij s slovenskimi besedili ali drugačnimi sestavinami 1971 in 1982; objava novih besedil v *Jeziku in slovstvu* 1973/74, št. 6–7; knjižni objavi P. Ribnikar, *Blejske podložniške prispege*, 1976, in P. Merku, *Slovenska plemiška pisma*, 1980.

¹⁹ Načelno so se sprožila ta vprašanja najprej pri starejši koroški slovenski književnosti v referatu E. Prunča na I. Koroških kulturnih dneh 1. 1969 (objava v *Zborniku predavanj*, 1973, 100–126).

²⁰ J. Koruza, O zapisanih primerih uradne slovenščine iz 16., 17. in 18. stoletja, *Jezik in slovstvo* 18, 1972/73, str. 193–200, 244–254, in 19, 1973/74, str. 266–268.

²¹ Okrogla miza o starejšem slovstvu, *Glasnik SM* V, 1981, št. 2, str. 48–85.

Valvasorjevo Slavo. Tudi njenemu mitu, ki ga je pa analiza Slave že bistveno spremenila.²²

Za uvod v predstavitev te analize želim vendar ponoviti označbo Valvasorjeve Slave, ki jo je zapisal Fran Zwitter v prvi znanstveni sintezi slovenske zgodovine od srede 17. do konca 18. stoletja: »Po smrti Schönlebnaja je Valvasor želel prevesti na nemščino in nadaljevati njegovo delo; tako nastane njegova *Die Ehre des Herzogthums Crain*, publikacija, ki *tedaj nima analogije v nobeni od habsburških dežel*. Polihistor Valvasor daje v tej bogato ilustrirani publikaciji deskriptivno sliko prirode in njenih znamenitosti, topografijo, politično in cerkveno ureditev, zgodovino, govori o jeziku in pisateljih, posebno pomembna pa je njegova etnografska slika življenja ljudstva«.²³

Ob tej označbi historiografske analize iz l. 1958 (obj. 1959) se moremo ozreti na potek dela: Prvo kritično analizo »Valvasorja kot zgodovinarja« (1890) je izdelal Anton Kaspret po podrobni analizi vse Slave (njen rezultat je bil tudi s pomočjo gimnazijcev izdelani imenski, krajevni in stvarni register k delu, ki ga je pozneje 1901 kot svoje delo objavil Oskar Gratzy)²⁴ in z vrsto ugotovitev, ki so ostale do danes v veljavi; ugotovil je pomen Franciscijevega sodelovanja, pri čemer je ostal zadržan pri presoji njegovega pomena za bistvene sestavine vsebine; podal je prvi podrobnejši opis vsebine in njenih sestavnih delov, podčrtal zgodovinarsko slabost starejše zgodovine in obenem uporabnost krajevnozgodovinskih in drugih podatkov nekako od 15. stoletja naprej, ko se Valvasor opira v veliki meri na arhivsko gradivo.²⁵ Seveda podčrtuje tudi Valvasorjevo težnjo po prebujanju in krepitvi kranjske deželne zavesti in prav v tem smislu poudarja, da pomeni Slava »eno izmed najpomembnejših pridobitev o deželni zgodovini«, »dragoceno kot zaklad prvotnih in verjetnih sporočil«.²⁶ Poznejše preiskave (zlasti Jožeta Rusa)²⁷ so pokazale, da je bil Valvasor v prvi vrsti geograf in topograf, šele v drugi vrsti tudi zgodovinar. Čeprav je po Schönlebnovi smrti razširil svoje delo tudi na zgodovinsko področje, je njegovo delo ostalo v bistvu »domoznansko« – geografski opis z zgodovinskim komentarjem. Pri knjigah, ki so zasnovane kot »zgodovinske«, je za starejša obdobja v bistvu ostal kompilator (prav tu je bila tudi pomembna vloga njegovega soavtorja Franciscija). Drugačen značaj zgodovinskih oddelkov se začenja od srede 15. stoletja, kjer je uporabljal v glavnem domače arhivske vire, literaturo pa v manjši meri. Kjer je mogoče po še ohranjenih virih preverjati način uporabe navedenih arhivalij, se je pokazal kot zanesljiv delavec (npr. glede virov za turške vpade v 15. in 16. stoletju,²⁸ za kmečke upore kljub razumljivi fevdalni tendenci pri obsojanju puntarjev,²⁹

²² J. Koruza, K problematiki slovenskega preroda, *Jezik in slovstvo* 21, 1975/76, 104–120, posebej str. 114.

²³ *Zgodovina narodov Jugoslavije II* (red. Grafenauer–Đurđev–Tadić), Od začetka XVI. st. do konca XVIII. st., 1959, str. 781.

²⁴ O. Gratzy, *Repertorium zu J. W. Valvasors »Die Ehre...«*, priloga k MMK 14, 1901 (s posebno paginacijo).

²⁵ A. Kaspret, *Valvasor als Historiker*, MMK 3, 1890, str. 3–40.

²⁶ A. Kaspret, n. n. m., str. 40.

²⁷ J. Rus, *Schönleben in Valvasor*, GMS 9, 1928, str. 50–69.

²⁸ *S. Jug. Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. st.*, GMS 24, 1943, str. 1–60, nadaljevanje do 1593, ZČ 9, 1955, str. 26–61.

²⁹ B. Grafenauer, *Boj za staro pravdo*, 1944, str. 11–13, sicer pa passim v knjigi.

in pri poročilu o županskih sodiščih v Pazinski knežiji³⁰). Ta pretres, ki so se mu že od Ivana Merharja³¹ naprej pridružili tudi etnologi do Vilka Novaka,³² je jasno razločil smeri in pomen tega dela: geografska podoba s podrobno topografijo, prirodnimi znamenitostmi in opisi gospodarskega življenja, opis prebivalstva, vsaj poskus kratke označe njegovega govora in podrobnega opisa njegovega življenja, šeg in navad, od zgodovine pa poleg zgodovinskih podatkov pri topografiji posebej zgodovina vladarjev, pravna ureditev dežele, cerkvena zgodovina (s pomembnim orisom reformacijskega obdobja) in biobibliografski pregled kranjskih literatov, tudi slovenskih, kar pomeni sploh prvi pregled te vrste. Vsekakor kaže to delo, da za Valvasorja slovenski jezik ni bil zaznamovan kot družbeno malovreden in da je mnogo njegovega védenja izviralo iz autopsije in očitnega zanimanja za ljudsko življenje. Dokler je veljalo zanimanje predvsem vsebini, je v smislu dogodkovne zgodovine pomenil še globoko v 19. stoletje pobudo za obujanje slovenskega ljudskega spomina v tedanji zgodovinopisni publicistiki, kar se je začelo zmanjševati šele po začetkih slovenske znanstvene zgodovine pred dobrim stoletjem.³³ V našem stoletju se je ta pomen obnovil na drugačen način – le v obliki vira kot nadomestilo za nekatere izgubljene arhivalije, zlasti pa seveda za slovensko ljudsko življenje v 16. in 17. stoletju. Podobno je dolgo pomenil obujanje zgodovinskega spomina v književnosti z različnimi dogodbami, včasih tudi povsem izmišljenimi (npr. v Prešernovem Krstu pri Savici), kar je danes v glavnem znano in popisano.³⁴ V tem pogledu je Valvasorjeva Slava kot za dolgo razdobje najpomembnejše in najbolj znano delo o zgodovini osrednje slovenske dežele in celo nekaterih sosednjih predelov pomenila v 19. stoletju brez dvoma pomembno oporišče za oblikovanje tiste zgodovinske mitologije, ki je sestavni del oblikovanja narodne zavesti pri tistem tipu naroda, kakršnemu pripadamo Slovenci.³⁵ V smislu današnje koncepcije slovenske kulturne zgodovine in celo zgodovine književnosti gotovo spada ne glede na svoj izvor in jezik svojega pisanja tudi na zelo pomembno mesto v slovenski zgodovini sami.³⁶ To se je izražalo tudi v nekaterih posebnih delih – ne le v dvakratnem ponatisu originala v celoti³⁷ in v mnogih natisih in ponatisih slovenskega prevoda izbora iz Slave,³⁸ kjer gre seveda za objavo literarnega dela.

³⁰ S. Vilfan, Valvasorjevo poročilo o županskih sodiščih, GMS 24, 1943, str. 84–89.

³¹ I. Merhar, Valvasor als Ethnograph, Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Triest 60, 1909/1910, separat 26 str.

³² V. Novak, Raziskovalci slovenskega življenja, 1986, str. 9–20 (poglavje Janez Vajkard Valvasor).

³³ B. Grafenauer, Ob stoletnici slovenskega znanstvenega zgodovinopisja, ZČ 35, 1981, str. 15–27; prim. tudi posebej Pomen dela Franca Kosa v razvoju slovenskega zgodovinopisja, v knjigi Franc Kos, Izbrano delo, 1982, str. 337–365.

³⁴ Najnovejši pregled je dal B. Reisp, Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, 1983, str. 327 sl., seveda pa bi bila potrebna še konkretna literarnozgodovinska analiza o teh razmerjih.

³⁵ O tem obstoji seveda cela množica literature; ker gre za moje stališče, naj opozorim le na prispevek Proučevanje problematike posameznih manjšinskih skupnosti, kjer sem opozoril, na ta vprašanja, hkrati pa navedel tudi nekaj mest, kjer sem o tem povedal več, gl. Sodobnost 37, 1989, 511 do 515.

³⁶ Prim. za ta vprašanja navedbe v op. 19, 21 in 22.

³⁷ V obliki ponatisa v pravem smislu v Novem mestu med 1877 in 1879, v obliki faksimiliranega ponatisa pa v Münchnu 1970–1974 v zbirki Monumenta litterarum Slovenicarum.

³⁸ B. Reisp v naved. delu navaja do 1983 že sedem knjižnih izdaj s to vsebino (str. 331 sl., tudi na str. 337–352 med drugo bibliografijo).

Tu pa so se pridružile Valvasorjevemu preučevanju in navedenim objavam nekatere nove poteze, tudi problematične. Sem spada že vprašanje njegove uvrstitve v zbirko slovenske besede³⁹ – ali ga je res mogoče šteti kar za *slovenskega* književnika? Potem domneva, da bi mogla biti zavezana Valvasorju Prešernova celovita koncepcija slovenske zgodovine,⁴⁰ ki je po svojem duhu Valvasorju povsem tuja in utemeljena v Linhartovem Poskusu.⁴¹ Posebej pa se izraža v teh novostih seveda tudi nesporna ugotovitev, da je imelo znanje slovenščine v mestih na Slovenskem in tudi vsaj pri delu plemstva do začetka 18. stoletja večji pomen kot pozneje.⁴² To vprašanje, ki tudi po mnenju pokojnega Jožeta Koruze še ni do konca razrešeno, ker so viri o njem nesoglasni,⁴³ pa je vendar v zadnjih desetletjih izzvalo v dveh pogledih odmik od rezultatov podrobne analize Valvasorjevega pojmovanja etničnih skupnosti nasploh in »naroda« na Kranjskem posebej: seveda je utemeljen večji poudarek njegovega dela v domači in posebej »domoznanski« vedi v mejah 17. stoletja na Kranjskem, čeprav je treba poudariti, da je v nekaterih bistvenih stvareh že zaostajal za metodami sodobne francoske eruditske historiografije (posebej glede zbiranja pravih *virov* – ne »literature« – in historične metodične kritike teh virov).⁴⁴ Ni pa utemeljeno s tega stališča ublaževanje njegovega izrazitega kranjskega deželnega patriotizma v smislu približevanja slovanstvu ali slovenstvu v kakršnemkoli smislu. Na to opozarjam posebej zaradi tega, ker je tudi širšega pomena. Izraz »slovenski« jezik ali »slovenska« dežela je postal le prepogosto (posebej v filoloških smereh naše znanosti) oporišče za različne napačne teorije bodisi glede svojega pomena za zgodnje spoznanje posebnosti slovenske etnične enote v okviru slovanstva, bodisi o pojmovanju vseh govorcev tega ožjega slovanskega jezika kot pripadnikov enega in istega naroda ne glede na siceršnjo razdeljenost po deželnih ali državnih mejah, bodisi glede prenašanja označbe dežele npr. iz Slavonije na južni del Štajerskega.⁴⁵

Tu gre za poskus, da bi obšli ali vsaj delno zmanjšali pomen analize teh strani Valvasorjevih pojmovanj, ki jim je že pred šestdesetimi leti položil temelj France Kidrič,⁴⁶ pred petdesetimi leti pa ga dopolnil Fran Zwitter,⁴⁷ ki se je k temu še večkrat vračal,⁴⁸ po vojni pa je bilo vprašanje obravnavano večkrat (zlasti Albert Kos, Ferdo Geštrin in v nekaterih mojih delih), bistvenega pomena kot dopolnilo Kidričevih in Zwitterjevih ugotovitev pa so bila z ene strani odkritja o Christalnicku kot resničnem avtorju Megiser-

³⁹ Zbirka Naša beseda, Valvasor in sodobniki, 1971.

⁴⁰ B. Reisp, n. d., str. 328.

⁴¹ Prim. analizo Prešernovih idej v moji Zgodovini slovenskega naroda V, 1974, str. 321–325, pa tudi opozorila v opombah k prevodu Linhartovega Poskusa, 1981, str. 375–400 na več mestih.

⁴² To je razvidno že iz nedvomnega Valvasorjevega znanja slovenščine kot tudi iz njegovih poročil o jezikovnem znanju meščanstva in plemstva (npr. Ehre I, 2. Bd., str. 104); Zgodovina Slovencev, 1979, 308.

⁴³ J. Koruza, K problematiki (op. 22), o nerešenih vprašanjih str. 111.

⁴⁴ B. Grafenauer, Struktura in tehnika zgodovinske vede, 1960, str. 64–70.

⁴⁵ Le kot primer širših teženj navajam J. Rotar, Trubar in Južni Slovani, 1988, na raznih mestih str. 173–402; nespোরuzum o Slavoniji str. 285–287.

⁴⁶ Fr. Kidrič, gl. op. 12.

⁴⁷ Fr. Zwitter, Prva koncepcija slovenske zgodovine, GMS 20, 1939, str. 255–272.

⁴⁸ Fr. Zwitter, Anton Tomaž Linhart in njegovo zgodovinsko delo, N. Sodobnost 5, 1957, str. 1–13; Linhartova doba, misel in delo, v Anton Linhart, Poskus..., 1981, str. 303–350.

jevih *Annales Carinthiae*⁴⁹ ter analiza Darje Mihelič o pojmovanju Karantanije pri zgodovinarjih od Unresta do Linharta,⁵⁰ kar je ustvarilo tudi za razumevanje Valvasorjevih pojmovanij popolnoma nov okvir.

V bistvu gre pri dve vprašanji, ki ju je treba upoštevati pri presoji razmerja Valvasorja do kakršnekoli oblike samospoznanja Slovencev kot posebne etnične skupnosti («naroda») na podlagi jezikovnega kriterija. Z ene strani gre za vprašanje izoblikovanja pojma »narod« pri Slovencih, z druge strani za vprašanje posebej Valvasorjevega pojmovanja etničnega značaja in pripadnosti prebivalstva Kranjske, zlasti njegovega slovensko govorečega dela.

Tudi če pustimo ob strani vprašanje terminologije za imenovanje etničnih skupin (latinsko *gens*, populus, natio in ustreznice v različnih evropskih jezikih) vse do francoske revolucije, po kateri so se ti pojmi spremenili in ustalili, vendar se niti v Evropi niso izenačili,⁵¹ je pokazala značilen rezultat tudi preiskava domačega slovenskega gradiva. Pri Slovencih se je izoblikoval – kot marsikje drugod v Evropi – pojem naroda v sodobnem smislu šele pod konec 18. stoletja, kakor je tudi izraz »slovenski narod« dobil na meji med 18. in 19. stoletjem tisto vsebino, kakršno mu dajemo še danes. Spoznanje pa ni bilo le rezultat spoznavanja skupnosti slovenskega jezika, marveč vsaj v prav tolikšni meri tudi spoznanja slovenske zgodovine: časovno je bilo spoznanje slovenske posebnosti med Slovani kot »posebne veje slovanskega debla« v zgodovinopisju celo starejše kot v jezikoslovlju.⁵²

Pred prelomom, ki ga pomeni Linhartova zgodovina, srečujemo besedo »narod« (ali njej ustrezajoče tuje besede) v zelo različnih pomenih, hkrati pa je značilna zelo velika nejasnost o pojmovanjih, s katerim je zvezana za nas ta beseda. Miklavž Pečaher, živec na Češkem, se je sicer res v 15. stoletju označil z besedami »Carniolae genitus, natio zlava mea est« (rojen sem na Kranjskem, moja narodnost je slovanska), a nemogoče bi bilo dokazati, da je pri svoji drugi označbi mislil na kaj drugega, kakor na jezikovno sorodnost Slovanov na sploh. Doma pa je bila stvar še mnogo manj jasna. Koroški deželni stanovci so se sicer do začetka 16. stoletja zavedali nekdanje karantanske širše skupnosti, češ da je »nadvojvodina, objeta s svojimi mejami in markami in krajinami, od davnine iz tujega in ne nemškega naroda« (von fremder und nicht teutscher nation). Toda od 16. stoletja naprej se začneta uporabljati izraz *natio* in *Nation* v zvezi z organizacijo deželnih stanov, tako da pomenita poleg njih kvečjemu še prebivalstvo dežele, ki jo stanovci predstavljajo (torej Koroške, Kranjske itd.). Protestantски pisci slovanskega izraza »narod« niso uporabljali, čeprav so se

⁴⁹ W. Neumann, Michael Gothard Christalnick, *Kärntner Museumschriften XIII*, 1956, in *Die kulturelle Entwicklung Kärntens im 16. und 17. Jahrhundert*, v *Bausteine zur Geschichte Kärntens*, *Das Kärntner Landesarchiv* 12, 1985, str. 530–552.

⁵⁰ D. Mihelič, *Karantanija v očeh zgodovinarjev od konca 15. do 18. stoletja*, *ZČ* 31, 1977, str. 287–328, posebej 302–303 (o Valvasorju).

⁵¹ Splošno: Fr. Hertz, *Nation* itd. v *Grundbegriffe der Geschichte*, delo zgodov. komisije Evropskega sveta, 1964, str. 243–255; posebej za nas poleg Fr. Kidriča B. Grafenauer, *Vprašanje srednjeveške etnične strukture prostora jugoslovanskih narodov*, I. Terminologija in vsebina pojmov, *ZČ* 19/20, 1965/66, str. 105–114 (v srbohrv. prevodu v *JiČ* VI, št. 1–2, 1966, str. 5–15, in v nemšč. *Die Ethnische Gliederung und geschichtliche Rolle der westlichen Südslawen* im MA, 1966, str. 5–17); to je temelj naslednjega teksta, tam je tudi podrobna dokumentacija.

⁵² Prim. Fr. Zwitter, op. 47; A. Gspan, opombe v Anton Tomaž Linhart, *Zbrano delo I*, 1950, str. 562 sl., in B. Grafenauer, opombe v Anton Linhart, *Poskus...*, 1981, str. 375 sl.

gotovo zavedali jezikovne povezanosti vseh Slovencev in jo z ustvaritvijo skupnega slovenskega knjižnega jezika še celo bistveno okrepili. Poznali so le izraza »ljudstvo« in »folk«. Vendar pa kaže Trubarjevo izražanje o »Kranjcih inu Slovincih«, »kerščenikih tiga kranjskiga inu slovenskiga jezika« ter Dalmatinovo in Bohoričevo naštevjanje prebivalcev posameznih naših zgodovinskih dežel (Kranjcev, Štajercev, Korošcev itd.) vzporedno ob Hrvatih, Dalmatincih, Kraševcih, Čehih, Poljakih, Ukrajincih, Bošnjakih, Srbih itd., da jim ti pojmi gotovo niso bili dovolj jasni. Pri združevanju oz. imenovanju posameznih etničnih enot sta jih gotovo vodila še vedno *oba etnogenetska kriterija* evropske fevdalne dobe – prirodni kriterij jezikovne enakosti in zgodovinski kriterij povezanosti z deželnimi mejami – ne pa pojem naroda in narodnosti, ki bi bil podoben našemu. Sicer pa kaže isto stanje tudi pregled slovenskih slovarjev vse do druge polovice 18. stoletja. Izrazi so postali jasnejši šele pri Pohlinu in Gutschmannu.⁵³ Zveze z historičnimi deželami pa se je pojem »narod« glede Slovencev osvobodil po jezikovni skupnosti tudi s skupnim kulturnim življenjem šele konec 18. stoletja (prim. Gutschmanna in razvoj šolstva), pri Linhartu pa je v historični perspektivi s skupno tradicijo in spominom na politično skupnost Karantanije tudi prvič v zgodovini dozorela jasna vsebina pojma »slovenski narod«.

Valvasor torej s temi pojmovanji še ni razpolagal. Po njegovem mišljenju je bilo mogoče govoriti le o »narodih« ali »ljudstvih« različnih dežel in jezik ni bil brezpogojni kriterij za njihovo razlikovanje. Analize Kidriča, Zwitterja in Miheličeve so pokazale povsem jasno, kako se je uveljavljalo stališče o enem ljudstvu, ki govori dva jezika najprej na Koroškem od Aventina prek Laziusa do Christalnicka oz. Megiserja. Iz obsežnih citatov naj ponazorim to stališče le s Korošcem Christalnickom, ki je jezikovni kriterij že povsem zamenjal s pokrajinsko-zgodovinskim, češ da so se slovenski in nemški Korošci »tako močno združili in med seboj pomešali... da je iz obojih nastalo eno samo ljudstvo« (einerley volk).⁵⁴ Prišteva ga v »številu pobožnih Nemcev«. V bistvu isto stališče sta prevzela tudi Schönleben in Valvasor, ki sta med obema kriterijema za določanje narodnostnih enot, ki so ju uporabljali protestanti, zavrnila nujnost razlikovanja po jeziku ter se oprla na teorijo o germanskem izvoru Slovanov (Windische) od Vandalov in na deželno pripadnost. V skladu s tem stališčem, prevzetim od Schönlebna in starejših avtorjev, ki ga brani tudi načelno, trdi npr. Valvasor, da obstoje Korošci in Kranjci »le iz Nemcev, dasi z dvema načinoma govora« (aus lauter Teutschen, aber unter zweyerley Red-Art).⁵⁵ Velika večina citatov te vrste, ki jih je zbral Kidrič, res izvira iz I. in V. knjige Slave, se pravi iz obeh, pri katerih ima Francisci svojo posebno vlogo. Na to je opozorila že Miheličeva, še podrobneje pa je analiziral to Branko Reisp,⁵⁶ ki je tako skušal prenesti težišče pri teh formulacijah na Valvasorjevega pomočnika. Vendar imamo ta sporočila tudi v knjigah, ki jim je dal končno podobo Valvasor sam, pa tudi v I. in V. v nekaterih zvezah s takšnim opisom položaja v deželi, ki ga je bilo mogoče opisati le z osebnim znanjem

⁵³ M. Pohlin, Tu malu besedishe treh jesikov, 1781, faksimilna izdaja 1972, s. v. folk, gmajna, ludstvu, narod (knjiga nima označenih strani); O. Gutschmann, Deutsch-windisches Wörterbuch, 1789, str. 115, 198, 218, 407, 518, 538.

⁵⁴ W. Neumann, Michael Gothard Christalnick, str. 73–76; navedene Megiserjeve besede so že v njegovi predlogi.

⁵⁵ Valvasor I, 1. Bd, str. 38.

⁵⁶ B. Reisp, n. d., str. 201–258.

razmerij. Tudi Schönleben kot podlaga Franciscijevega dela je bil gotovo določen po Valvasorju samem in navedene koncepcije slone že na njegovih nazorih. Sicer pa je na to ponekod opozoril tudi že Reisp. Prav to stanje podpira stališče, da je Valvasor po svojih poznejših vplivih imel določeno vlogo pri samospoznavanju Slovencev kot posebnega naroda, ni ga pa mogoče povezovati s slovensko narodno zavestjo.

Starejša zgodovina Slovencev v Slavi vojvodine Kranjske

Darja
Mihelič

Prvotni osnutek znamenitega dela *Slava vojvodine Kranjske*¹ je obravnavo zgodovine Kranjske dežele opuščal, saj se je posebej z njo tedaj že ukvarjal priznani zgodovinar Ludvik Schönleben². Njegovo delo je prekinila smrt. Duhovni oče Slave Janez Vajkard Valvasor³ je zato sklenil vanjo vključiti tudi zgodovino. V ta namen je pritegnil k sodelovanju Erasma Franciscija⁴.

Končni izdelek je v veliki meri prav zgodovinsko delo. Zgodovino obravnavajo: *prva* knjiga o imenih narodov, ki so živeli na Kranjskem, in o imenu dežele; *peta* knjiga o ljudstvih, ki so vladala na Kranjskem; *sedma* knjiga o zgodovini vere na Kranjskem; *osma* o svetih možeh, škofijah in župnijah; zgodovinski podatki so vsebovani v znameniti *enajsti* »knjigi gradov«; *trinajsta*, *štirinajsta* in *petnajsta* knjiga pa opisujejo zgodovino Kranjske od najstarejših časov.

Splošna značilnost Slave je, da je namenjena proslavitvi le *ene dežele*, izločene iz širšega prostora, na katerem – tudi po prepričanju obeh avtorjev – živi isto ljudstvo *nemškega izvora*, čeprav dveh govornih načinov, namreč nemškega in slovenskega.⁵ Delo zasleduje usodo Kranjske kot posebne enote že v sivi davnini. Domovina, ne pa jezik, naj bi bila tisti dejavnik, ki je odločal o pripadnosti kakemu ljudstvu.⁶

Slava omenja številne izvirne zapise, ki so še danes osnova za predstavitve nekdanjih dogodkov, vendar se sama redko spušča v njihovo znanstveno-kritično razčlenitev. Kaže široko razgledanost v starejšem in sodobnem zgodovinopisju. V pripoved pogosto vpleta navedbe iz del drugih

¹ Die Ehre des Herzogthums Krain, Laybach – Nürnberg 1689.

² Gl. M. Miklavčič, Slovenski biografski leksikon III, Ljubljana 1960–1971, 237–240; naslov njegovega dela je *Carniolia antiqua et nova*, Labaci 1681.

³ Gl. B. Reisp, Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, Ljubljana 1983.

⁴ Gl. J. Glonar, Slovenski biografski leksikon I, Ljubljana 1925–1932, 185.

⁵ Prim. op. 1, I. knjiga, 38.

⁶ Prim. op. 1, V. knjiga, 191, 192: Allein die Alten haben bey Unterscheidung der Völcker nicht bloß allein auf den Unterscheid der Sprache gesehen, sondern zuförderst und fürnemlich auf das Vaterland oder Heimat und auf die Landsgegend... Wanns aber auf die Frage ankommt, aus was für einem Lande oder Heimath die Wenden hervorgegangen; so müssen sie ungezweifelt den Teutschen beygerechnet werden...